

Л.Нізова.

ВПЛИВ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ 1924 р. НА РОЗВИТОК ДОБРОВІЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО КООПЕРУВАННЯ.

Вперше за роки радянської влади більшовики здійснили суцільну перевірку по губерніях роботи дрібних виробників в Україні за мандатами НК РСІ від 19 грудня 1924 р. Перевірка поклала початок новому етапу цілеспрямованих, активних дій партії у напрямі кооперативного будівництва у країні на добровільних засадах в умовах існування приватногосподарських відносин в економіці. Під час обслідування промкооперації в УСРР більшовиків цікавило виконання на місцях, у керівних органах управління, останньою директив партії й уряду щодо кооперування кустарів та ремісників¹.

Обслідування НК РСІ промислової кооперації в Україні по губерніях проводилося зразу після надання їй податкових пільг. За декретом 21 листопада 1924 р. ЦВК і РНК СРСР остаточно звільнили промкооперативи від промподатку незалежно від умов продажу їх продукції².

Створена податковими пільгами перевага промкооперативам перед іншими приватногосподарськими промислами мала, на думку більшовиків, забезпечити умови для створення бажання у кустарів та ремісників оформляти свої виробництва в промислову кооперацію. Партію цікавив ступінь впливу пільгового оподаткування на масове добровільне промкооперування дрібних власників, яких вона намагалася у кінцевому підсумку привести через артільне цехове виробництво в легку промисловість. Такий був план кооперативного будівництва для кустарів і ремісників.

Дослідження останнього проведене інспекторами НК РСІ у більшості губерній УСРР, дало уявлення про вплив перших податкових пільг радянського уряду на перетворення промкооперації й усієї кустарно-ремісничої промисловості на основі добровільного вступу в них населення.

Крім того, проведена робота розкрила існуючі взаємовідносини радянського уряду та дрібного виробника, який пристосовувався до умов подвійних стандартів нової економічної політики більшовиків, запровадженої у 1921 р. Останній, одержуючи від влади дозвіл на роботу, одночасно обмежувався в одержанні доходів від своєї підприємницької діяльності з допомогою податків, тарифів, зборів, пояснювальних інструкцій тощо.

Інспектори, хоч і в специфічних викладах зафіксували у своїх звітах реакцію дрібних власників у кустарно-ремісничій промисловості на вищеперелічену діяльність радянської влади. Вона полягала у вибудовуванні відповідної тіньової економіки в дрібному виробництві й специфічних формах взаємовідносин кустарів і ремісників з владою.

З 1921 р. остання одержувала переможні рапорти від керівників промислової кооперації про неіснуючий процес об'єднання дрібних власників. Промкооперування залишалося у 1922 – 1923 рр. на рівні близько 10 % від усієї кустарно-ремісничій промисловості України. А виробництво в останній заповнювалося скупником-підприємцем. Керівництво партії не мало достатніх даних про справжнє становище у приватному господарстві дрібних власників. Партія потребувала об'єктивних відомостей про розвиток кустарно-ремісничого виробництва в країні. З даних 1922 – 1923 рр. вона могла тільки констатувати небажання дрібних власників виконувати умови податкової політики 1922 – 1923 рр.

Відмова кустарів та ремісників від оподаткування у 1922 – 1923 рр. виявилася в їх небажанні платити процент від свого доходу у державну казну. Більшовики відразу не усвідомили, що це було рішуче небажання дрібних виробників співробітничати з радянською владою. Вони не могли точно зрозуміти причину цієї відмови. Зовні остання виглядала як скорочення роботи промислів, кооперативів, майстерень кустарно-ремісничого виробництва, тобто фактично їх закриття. Владі треба було розкрити психологію дій дрібних власників для здійснення своїх дальших стратегічних завдань щодо кооперування приватногосподарського населення країни. Партію цікавило, у чому полягала суть відмови кустарів і ремісників від відрахування в державну казну вказаного радянською владою процента доходів від приватногосподарського виробництва:

- неможливість здійснити законодавче розпорядження у силу мізерних прибутків дрібного власника;
- бойкот висунутих радянською владою умов та небажання кустарів і ремісників працювати на неї;
- використання дрібними виробниками моменту для збільшення власного капіталу при непрацюючій податковій міліції – організації, що наглядала за виконанням відрахувань;
- відсутність досконалих можливостей в уряді впровадити механізм цивілізованих взаємовідносин кустарів та ремісників і

господарських структур для законодавчого збирання вказаного проценту доходів.

На початок 1924 р. всі зусилля більшовиків здійснити взаємовідносини державних органів та дрібних власників через законодавчу організацію оподаткування провалилися. Кустарі й ремісники більше ніж на 50 % закрили свої виробництва для податкових інспекторів і перейшли до тіньової діяльності без оподаткування. Цивілізований спосіб взаємовідносин з дрібними власниками у Країні рад, вжитий партією в 1922 – 1923 рр., на цьому закінчив своє існування. За ним настали інші шляхи розвитку цих взаємовідносин з допомогою податкових пільг та за подвійними стандартами. Спосіб останніх було освоєно ще під час перших лозунгів більшовиків у 1917 р. Партія створила взаємовідносини з народом на основі таких високих, далекосяжних цілей, як комунізм, всесвітня революція, пролетарі всіх країн, єднатися, тощо, в умовах напівзруйнованої країни й малограмотного населення. І, звичайно, існувала велика різниця між повсякденним життям держави у реальних умовах та високими цілями, поставленими більшовиками в перспективі. Наслідком їх стали подвійні стандарти як частина політики радянської влади. Однак у відповідь на останні з'явилися й подвійні стандарти в населення та у керівників на місцях, які узагальнювали в своїх доповідях для партійного керівництва становище в країні. На прикладі розвитку кустарно-ремісничого виробництва можна побачити процес дії подвійних стандартів як у керівництві більшовиків щодо дрібних власників, так і зворотний процес через доповіді місцевої влади.

Подвійні стандарти між існуючими звітами та станом справ у кустарно-ремісничому виробництві УСРР ґрунтувалися на безсиллі керівників промкооперації з допомогою лозунгів об'єднати приватногосподарські майстерні, промисли дрібних власників у промкооперативи. Вимога партії виконати постанови щодо проведення кооперативної політики створила показний напрям рапортів у місцевих керівних працівників, які не давали реального уявлення про стан справ у приватногосподарському виробництві. Потрібні були об'єктивні обслідування в кустарній промисловості для її регулювання у процесі добровільного кооперування населення.

Більшовики надали податкові пільги кустарям і ремісникам з розрахунком одержати масове добровільне кооперування

останніх у промислову кооперацію. Проте вже дані інспекторів наприкінці 1924 р. свідчили про те, що ці надії не виправдалися.

НК РСІ ретельно обслідував та проаналізував наявні факти про стан кустарно-ремісної промисловості після Жовтневої революції порівняно з її дореволюційним розвитком у країні для виявлення всіх відсутніх необхідних умов щодо добровільного кооперування населення.

На початку 1925 р. партія була націлена здійснити останнє під впливом ленінської програми, даної в статті "Про кооперацію". У той період було відкинуто силовий спосіб пролетаризації населення заради добровільного масового кооперування дрібних власників у будь-які форми об'єднання (в тому числі приватногосподарські). Більшовики зробили спробу віднайти спосіб поєднати державні інтереси з інтересами представників дрібного виробництва.

На прикладі кустарів і ремісників простежуються взаємовідносини радянської влади й дрібних власників у той період та намагання партії добровільно кооперувати все населення країни, замість силових форм цього перетворення.

У процесі перевірки робітничо-селянська інспекція виявила істотні розбіжності між реально існуючим станом справ у промисловості України і звітами та рапортами її керівників.

Перевірка відзначила далі не об'єднання взаємних інтересів, яке не припинялося з одержанням податкових пільг, а небажану для радянської влади конкуренцію кустарно-ремісної промисловості й промкооперації з державою у виробництві готової продукції. Зокрема, вона існувала у виготовленні будівельних матеріалів, тютюнових виробів, взуття³.

НК РСІ виявив по всіх губерніях у кустарно-ремісничому виробництві, замість зближення останнього з радянською владою, стрімке віддалення його в бік підприємця. На підтвердження цього було помічено вияв посередницької активності скупника у всій діяльності не лише кустарно-ремісної промисловості, а і в промкооперації УСРР, яке особливо виявилось в диктаті встановлення цін на ринках на їх продукцію.

Внаслідок активної взаємодії скупника-підприємця з дрібним виробником комісійні першого становили велику частку, що дорівнювала більше ніж половині всієї вартості продукту, виготовленого кустарем або ремісником. Відбулося збагачення великої чисельності скупників за рахунок недосконалої системи взаємовідносин радянської влади та дрібного виробника.

Таким чином, диктат щодо встановлення цін на ринку був на користь посередника-скупника, а не кустаря й ремісника. Він створював і розвивав істотний тіньовий капітал у дрібному виробництві як загрозу радянській владі. Останній знайшов у кустарно-ремісничій промисловості та промкооперації України найзручніше місце як для приховування власних доходів, так і для найвигіднішого свого розповсюдження й дальшого стрімкого розвитку.

Навіть спеціалізована перевірка таким інститутом, як НК РСІ, не змогла повсюдно виявити та зафіксувати тіньову систему промислового виробництва, яка вже склалася в УСРР, її мануфактурні підприємства, створені скупником через форму роздавальних контор і подвірне кустарництво у селах, які широко розповсюдилися.

У звітах інспекторів знаходиться підтвердження існування приватного підприємця-скупника в системі кустарно-ремісничої промисловості України, але не як системні взаємовідносини. Навпаки, незафіксоване його становище, яке вже склалося у приватногосподарському виробництві, в тому числі у кооперативному, стало найбільшою перепорою на шляху радянського кооперування кустарів та ремісників в УСРР.

Цінними є звіти інспекторів НК РСІ як приклад, який особливо яскраво характеризує підхід радянської влади до перевірки приватногосподарських кустарно-ремісничих майстерень, промислів, кооперативних виробників. Тому їх доцільно максимально використати, тим більше, що вони охоплюють велику частину території України – губернії Харківську, Київську, Полтавську, Чернігівську, Подільську, Волинську, Донецьку, Черкаську⁴. Документи представлено доповідними інспекторів по обстеженню кустарно-ремісничого виробництва в УСРР в більшості не перероблені згідно нормативів сучасної лексики, тільки з коментарем, який подано у дужках [].

Доповідь по обстеженню кустарно-промислової кооперації Харківської губернії, проведеному на основі положення НК РСІ від 19.XII.1924 р. за № 5209 за мандатом від 21.02.1925 р. інспектором Охріменком

24 березня 1925 р.⁵

На стор. 2. Спостерігається занепад кустарної промисловості в губернії, особливо у сільській місцевості, з 58.000 чол. (в 1914)

до 8.000 чол. у 1925 р. Вплив приватного торговця й сукупника-підприємця на кустаря існує і нині в плані постачання кредитом для заготівлі сировини, який у кінцевому підсумку зменшує вартість виробів. Внаслідок зниження цін заробіток настільки зменшився, що робота деяких галузей промисловості [кустарно-ремісничої] стала не вигідною, наприклад, лозяний промисел.

На стор. 3. Спостерігається конкуренція (нездорова) з боку артілей з держустановами, як наприклад, у будівельній справі, взуттєвому виробництві.

На стор. 5. За матеріалами на 1914 р. у Харківській області (включаючи меншу частину сільських виробників) усього було 52.000 чол., які розподілялися по наступних округах:

Таблиця 1

	Харківський	Сумський	Куп'янський	Охтирський	Ізюмський
Бондарі	541	323	106	319	133
Колісники	556	633	41	332	990
Корзинники	654	—	603	—	—
Столярі	2249	1276	457	808	571
Вуглярі	105	—	—	—	32
Піндарі	167	146	—	250	39
Саночники	5784	2960	942	1800	1156
Лимарі	161	134	43	196	36
Ковалі	1811	944	448	590	429
Слюсарі	11109		166	169	94
Ткачі	367	180	49	401	103
Гончарі	467	288	—	239	143
Черепичники	151	1618	—	125	31
Тваринники	34	—	—	—	—
Кравці	5094	3799	1282	2286	1303
Модистки	807	251	39	88	84
Шерстяники	—	—	—	341	—
Шапкарі, кашкетники	159	104	—	—	33

У таблиці не відбито чисто міські промисли: годинникові справи, перукарі, візництво, ювелірний. Промисли – шевський, кравецький, столярно-токарський, ковальсько-слюсарний – як у місті, так і в селі становлять основу кустарно-ремісничого виробництва.

Сільські промисли: бондарний, кошиковий, ткацький, ситовий, гребінцевий.

На стор. 6. Харківський “Кустар-Союз” засновано 17.04.1921 р. Правління складається з 3-х членів, з них 2 – члени КП(б)У. Власний капітал “Союзу” на 1.X.1924 р. – 6.169 крб. 39 коп. Приблизно на 1924/25 рік кустарів налічувалося за вибраними патентами 8.116 чол. По м. Харкову кустарів-одиначок було всього 1.054 чол., об’єднаних у “Союз”. Також по м. Харкову 43 артілі – 815 чол. та 4 кредитно-кустарні об’єднання мають 2.800 чол.

На стор. 9. Збут кустарної продукції в м. Харкові здійснювався по таких напрямках: держустановам – 27 %, кооперації – 64 %, приватним особам – 9 %.

На стор. 12. Пропозиції колегії ХГРСІ [Харківської губернської робітничо-селянської інспекції].

Під час перереєстрації при перевірці виключили 200 членів з товариств з таких причин: за торгівлю – 102 чол., за експлуатацію чужої праці – 65 чол., за негромадськість – 2 чол.

Доповідь про результати обстеження кустарної промисловості на Київщині (обстеження проведене ст. інспектором Київського губвідділу РСІ Юзефовичем)

На стор. 21. Вивчаючи сучасний стан кустарної промисловості Київщини, наштовхуємося на труднощі, пов’язані з неповнотою матеріалів взагалі й майже цілковитою відсутністю їх по деяких питаннях. І основна література, й поточна дуже мізерні – обставина, яка свідчить про ту невелику увагу, котра приділялася справі вивчення кустарних промислів губернії.

Органи, що об’єднують та концентрують цю роботу, як губстатбюро, губплан, мають у своєму розпорядженні матеріал уже застарілий і малоприматний для висновку про динаміку промислів за останні два роки. Тому загальні питання кустарної промисловості Київщини висвітлено тільки за застарілими даними, котрі відносяться до 1912 та 1922 рр. Головну увагу приділено питанню про кооперування кустаря й дрібного ремісника.

На стор. 22. За даними 1912 р., загальна кількість кустарів становила 30 580 чол., які розподілялися по таких промислах:

Таблиця № 2

1. Обробка волокнистих речовин (ткацький, кравецький, шапковий)	9 232	30 %
2. Обробка шкіри (шкіряний, шевський, овчинний)	8 506	28 %
3. Обробка дерева (бондарний, столярний, лозовий)	7 025	23 %
4. Обробка глини (гончарський)	3 504	12 %
5. Обробка металу (ковальський)	1 817	7 %

У відношенні до всього населення кустарі становили 10 %. Загальна сума їх виробництва дорівнювала 8 млн. крб. на рік і розподілялася по таких промислах:

Таблиця № 3

Шевський	62 %
Деревообробний	11 %
Ковальський	9 %
Ткацький	8 %
Шкіряний	5 %
Гончарний	5 %

На стор. 23. Наведені нижче дані дають уяву про розподіл промислів між селом та містечком.

По окремих промислах [виробники розподілялися]:

Таблиця № 4

Дрібні виробники	Селяни	Міщани
Ткачі	98,1 %	1,9 %
Гончарі	93,2 %	6,6 %
Деревообробники	77,6 %	22,4 %
Ковалі	64,7 %	35,3 %
Шевці	66,9 %	33,1 %
Шкіряники	71,1 %	28,9 %
Кравці	56,5 %	43,5 %

До революції у величезній більшості кустарі працювали поодинці, зрідка – із сім'єю, рідше – з найманими робітниками і ще рідше – за замовленнями скупників. Кооперативи й артілі зустрічалися лише одиницями. Потреби промислів були такі:

1. Примітивність техніки – знарядь праці кустарів.
2. Відсутність оборотних коштів та грошового кредиту не давала можливості придбання технічного устаткування, змушуючи користуватися перекупниками.
3. Дорожня сировина – не було можливості робити запаси її й палива, що змушувало купувати останні по дрібниці та позичати за лихварські проценти.
4. Неорганізованість збуту. Непланована одночасна масова пропозиція вела до падіння цін на продукцію. Той самий результат мала очікувальна політика скупників.
5. Відсутність об'єднання кустарів, їх цілковита роз'єднаність і дезорганізованість.

(– Авт.: Обстеження 1922 р., проведене губстатбюро, встановило загальну чисельність кустарів у 32.277 чол. Кількість працівників у кустарно-ремісничому виробництві на початку того року не зменшилася в порівнянні з 1912 р., а збільшилася майже на 2 000 чол. Така тенденція свідчила, що губстатбюро зібрало дані про дрібних виробників у кустарно-ремісничій промисловості зразу після виходу декрету про дозвіл приватногосподарського підприємства. Тіньове кустарно-ремісничє виробництво з'явилося після тиску податкової політики із середини 1922 р. й особливо у 1923 р. Воно широко розвинулося в Україні. На початок 1922 р. спостерігався приріст виробництва в кустарно-ремісничій промисловості за рахунок появи безробітних робітників та службовців до встановлення податків у 1922 р. і посилення у 1923 р.).

На стор. 26. Розподіл дрібних виробників по [виробництвах]:

Таблиця № 5

Текстильний трикотаж	12 185	38 %
Виробництво одягу	1 961	6 %
Гончарно-керамічне	2 334	7 %
Деревообробка	5 500	16 %
Металообробка	4 125	13 %
Шевське	5 048	16 %
Шкіряне	1 074	4 %

(– Авт.: На початку нової економічної політики в умовах непрацюючого оподаткування максимальна кількість дрібних власників об'єднувалася в артілі, які більшовики проголошували як кращу радянську форму виробництва. Останні виникали переважно із системи дореволюційного кустарно-ремісничого виробництва або з колишніх робітників фабрик та заводів. У перший рік непу не було ще централізованого впливу більшовиків на кустарно-ремісничє виробництво в УСРР. Тільки дальша політика останніх супроводжувалася встановленням централізованого управління).

На стор. 27. У м. Києві із середини 1921 р. поряд з губкустпром існував Київський союз кустарів губернського масштабу.

На стор. 28. За станом на 5 грудня 1924 р. цей союз кустарів налічував по м. Києву 3.728 і по округах – 11.578 членів. Усього – 15.306 членів.

За національним складом вони розподілялися:

Таблиця № 6

По м. Києву	євреїв	78 %
	інших національностей	22 %
По окружних містах	євреїв	90 %
	інших національностей	10 %
По селах-містечках	євреїв	8 %
	інших національностей	92 %

(– Авт.: На переважання євреїв у ремісничому виробництві в Україні у великих містах вплинула встановлена ще до революції “смуга осілості” для них біля останніх).

На стор. 28. Для м. Києва на 1.08.1924 р. по цехах було 2.769 членів, а у 1923 р. всього – 1.167 чол., які розподілялися по галузях таким чином:

Таблиця № 7

	1924 р.	1925 р.	%
Швейна	760 чол.	350 чол.	30
Шкіряна	589 чол.	387 чол.	33,1
Деревообробна	99 чол.	93 чол.	7,9
Перукарська справа	141 чол.	97 чол.	8,3
Харчова	291 чол.	39 чол.	3,3
Металева	472 чол.	69 чол.	5,9
Решта	417 чол.	132 чол.	11,5
Всього	2 769 чол.	1 167 чол.	100

(– Авт.: За національним складом серед вищеперелічених працівників цехового кустарно-ремісничого виробництва переважну чисельність становили євреї: їх налічувалося – 80,6 %, росіян – 5,3 %, українців – 9,1 %, поляків – 1,4 %).

На стор. 30. Цей союз існував на пайових внесках:

Таблиця № 8

Вступні	2 крб. 00 коп.
Пай	40 коп.
Фонд медичної допомоги	25 коп.
Юридична допомога	25 коп.
Культфонд	10 коп.
Усього	3 крб. 00 коп.

За кількістю членів союз був найбільшою організацією, слабо зв'язаною з партією. Не існував контроль за соціальним складом останнього. У 1924 р. його ліквідовано. На місці союзу в тому ж році виникло губернське товариство кустарів-одиначок – “Губкуст”, яке на 1 січня 1925 р. об'єднувало 1.167 чол. Матеріальний стан кустаря характеризується як тяжкий. Панує безробіття. Відсутність у м. Києві центру промислової й кредитної кооперації позбавляє кооперативних кустарів можливості користуватися тими пільгами, які їм надаються законоположеннями, оскільки не входять у Союз промкооперації в загальнодержавному масштабі. У комунальних послугах кустарів прирівнюють до нетрудового елемента (за квартплатою). Діти останніх не мають відряджень від профспілок в учбові заклади і залишаються за бортом технікумів, вузів, не користуються пільгами щодо надання медичної допомоги. Приміщення кустарів та ремісників [де дрібні виробники живуть і працюють] розглядаються як годинниковий цех, зали перукарів, фотографів, ювелірів, майстерні шевців, кравців, власників пралень, фарбарень, слюсарних, ковальських й у оподаткуванні прирівняні до підприємств.

На 1 жовтня 1924 р. на Київщині зареєстровано 227 промислових товариств, у тому числі 124 – по округах.

(– Авт. Інспектор підкреслює позитивну дію податкових пільг у 1924 р. на об'єднання кустарів та ремісників в УСРР. Однак не заглиблюється у справжні причини існування останніх, пов'язані виключно з їх прагненням дістати під будь-якою назвою зовнішню форму: артіль, промислове товариство, промкооператив. По суті

внутрішнє приватногосподарське життя в них не мінялося від назви).

На стор. 49. За даними губкооператкому (губернського кооперативного комітету. – Авт.) 227 артілей розподіляються по таких виробництвах:

Таблиця № 9

№	Виробництва	По губернії	У Києві
1.	Обробка каменю і глини	3	1
2.	Деревообробники	22	6
3.	Шапкарі	18	11
4.	Шкіряники	30	13
5.	Шевці	39	17
6.	Металісти	12	5
7.	Млинарство	12	–
8.	Ткацтво	3	1
9.	Кравці	10	4
10.	Швейники	7	2
11.	Різні	71	43
12.	На периферії Київщини	124	103

На стор. 60. Товари кустарно-ремісничого виробництва збувалися на Кавказі й півдні Росії (Ростов, Баку, Тифліс, Батум).

На стор. 67. Висновки: кустарні промисли на Київщині в умовах малоземелля і підвищеної заселеності губернії вже здавна набули тут значного розвитку. На 1912 р. кустарів у губернії було 32.000 чол. Питання оподаткування останніх мають ту особливість, що різноманітність соціальної природи та економічного становища кустарів і ремісників не дозволяє встановити до них єдиного підходу. Поряд з цим треба констатувати, що оподаткування їх являє значне гальмо для зміцнення й розвитку кустарної промисловості.

Матеріали по обстеженню кустарної промисловості
Полтавщини (доповідь інспектора)

На стор. 82. Основними кустарними промислами є:

- а) обробка волокна – 37,1 % до загального числа кустарів;
- б) виготовлення одягу та взуття – 32,7 %;
- в) а також обробка дерева, металу, виготовлення кошиків.

За даними полтавського “Союзкустаря” кустарів у губернії налічувалося 95.578, з яких 80 000 – у селі.

Таблиця № 10

По промислах	Село	Місто	Всього
Обробка волокна	30 000	5 210	35 210
Виготовлення одягу, взуття	26 500	4 670	31 170
Обробка дерева	9 000	300	9 300
Обробка металу	6 500	2 215	8 715
Обробка с/г продукції	2 500	452	2 952
Обробка мінералів	2 300	59	2 359
Обробка шкіри	4 000	903	4 903
Решта	–	936	936
Всього	80 000	15 578	95 578

Примітка. В таблиці представлено дані по всій території Полтавської губернії, за винятком Кременчуцького округу.

На стор. 83. Стан кустарно-ремісничої промисловості на 1924 р. [після виходу пільгового законодавства щодо оподаткування] у порівнянні з довоєнним часом:

Таблиця № 11

Кількість чоловік	1910 р.	1924 р.
	65 000	80 000

На стор. 84. Зростання чисельності кустарів пояснюється, з одного боку, малоземеллям, з другого, — природними багатствами, які створюють базу для розвитку кустарної промисловості.

“Союзкустар” організовано 31.12.1921 р. на Полтавщині.

У м. Новогеоргіївську кооперативно-промислове товариство “Кустар-ремісник” виготовляло раніше [в дореволюційний період] 200 – 300 ходів на день, тепер – 20 шт. [хід – ходове обладнання у возах, бричках, екіпажах. Часто у 1920-х рр. ходом називали селянський віз цілком].

Зростання кооперування кустарів за 1924 р.:

Таблиця № 12

	1.01.1924 р.	1.04.1924 р.	1.10.1924 р.	1.01.1925 р.
Артілей	48	62	91	117
Кустарів	1 285	2 043	4 789	6 250

На стор. 91. Кустарна промисловість Полтавщини займала значне місце на українському ринку, особливо у виготовленні фургонно-ходових, металічних, керамічних, текстильних виробів, які збувалися в Сибір і за кордон.

Що сприяє розвитку кустарної промисловості: У порівнянні з довоєнним ринком кустарна промисловість перебуває в тяжкому становищі, але ємкість селянського ринку, який розширюється, а водночас з цим підвищення купівельної спроможності селянства, що спостерігається, з одного боку, й наявність природних багатств, – з другого, створюють економічну базу для розвитку кустарної промисловості.

Остання відбудовується набагато швидше, ніж велика промисловість в Україні, наприклад, у Кременчуці.

На стор. 92. Особливо в тяжких умовах перебувають кустарі-одиначки, яких приватний скупник надмірно експлуатує. Водночас на них лягає основний податковий тягар.

Кустарі на сьогоднішній день перебувають в економічній залежності від приватного торгового капіталу в особі скупника. А це пояснюється тим, що кустар покинутий напризволяще та слабо охоплений кооперацією і не залучений в артіль, а також відсутністю близьких організованих ринків збуту. Це штовхає кустаря у руки приватника, а той має "розкішне становище".

Волинська губернія

На стор. 98.

Таблиця № 13

Промисли	Чисельність виробників	Кількість людей
Обробка волокна	70	86
Обробка дерева (бондарний і колясочний промисел)	349	407
Обробка шкіри	57	67
Обробка заліза	6	7
Обробка прута	8	8
Пошиття одягу	45	56
Обробка глини	261	304
Промисел вироблення дьогтю	3	7
Обробка рогів	5	1
Хімічна промисловість	3	12
Харчова промисловість	7	54
Поліграфія	3,5	1
Будівельний промисел	1	1
Разом по губернії: Тільки кустарів	851	1.014
З ремісниками на додаток	9.420	11.928
З охопленням периферії	–	31.000

На стор. 102. “Кустпромкредит” [кустарно-промисловий і кредитний союз] існує з 20 лютого 1923 р.

На 1 січня 1925 р. останній об'єднавав усього 77 промкооперативів із загальною кількістю членів 5 258 чол.

Таблиця № 14

В м. Житомирі	16 промкооперативів
У Житомирському окрузі	29 промкооперативів
У Коростеньському окрузі	20 промкооперативів
В Шепетівському окрузі	12 промкооперативів

На стор. 102. Соціальний склад промкооперації:
(– Авт.: За виділеним інспектором соціальним складом дрібних виробників у кустарно-ремісничій промисловості Волинської губернії значно переважають кустарі й ремісники).

Таблиця № 15

Селян		Кустар- ремісник	Робітник	Службо- вець	Колишній нетрудо- вий
Членів КНС	Малоземе льний і середняк				
276	109	3 827	419	534	93

На стор. 123.

23 лютого 1925 р. засідання по обстеженню кустарної промисловості на Чернігівщині

На 1913 р. загальна кількість дворів з кустарями досягала 47.887 чол. На місто припадало 18.828 чол. Перше місце займав сільов'язальний промисел, потім ткацький, мотузковий, вироби з прута, колісний, виготовлення возів, бондарний, виробництво чесальних гребенів, вироби з лика, рогожі, соломи та ін.

Шевське ремесло, металообробка: ковалі, жерстяники, мідники, слюсарі, котельний промисел з обробки мінералів, гончарний, цегляний, кравецький і шапковий промисел.

У 1923 р. в губернії відбулося районування кустарно-ремісничого виробництва.

На стор. 131. Кустарні промисли на Чернігівщині були дуже диференційовані. Налічувалося 83 промисли з різними спеціальностями.

С. 151. В 1921 р. на Чернігівщині утворився "Союзкустарпром". А у 1924 р. почало працювати агентство УСРР "Кустарспілка", яке згодом передало свої функції "Сільгоспсоюзу".

(– Авт.: Інспектор охарактеризував керівну роботу в кустарно-ремісничій промисловості у Чернігівській губернії в одному реченні. Після дозволу у 1921 р. приватногосподарської діяльності в Україні утворилося на старих промислах нове об'єднання "Союзкустпром". Після створення в масштабах УСРР "Укркустсоюзу" у Чернігівщині почало працювати губернське агентство всеукраїнської організації "Кустарспілка". Дальше перетворення центру кустарно-ремісничого виробництва в Україні викликало замість існування самостійної організації "Укркустарспілки", влиття виробництва кустарної промисловості у Сільськогосподарську кооперацію. В Чернігівській губернії новим центром кустарно-ремісничого виробництва став "Сільгоспсоюз").

На стор. 152. У "Сільгоспсоюзі" було 130 виробничих артілей, з них 31 – в місті, 99 – у сільській місцевості. Чисельність їх

членів становила приблизно 1.300 чол., по 10 чол. в середньому у кожній артіль.

У 1924 р. по галузях виробництва останні розподілялися:

Таблиця № 16

Шкіряна	60
Шевська	10
Ткацька	2
Ковальсько-слюсарна	12
Обробка лісу	15
Обробка лози	5
Сукноволокно	3
Артіль щіткарів	1
Бондарна	1
Миловарна	1
Артілі кравців	8
Артілі шапкарів	6
Решта	5
Повна кількість артілей	130

Матеріали по обстеженню кустарної промисловості Донецької губернії

Протокол № 33 засідання колегії РНК губвідділу Робітничо-Селянської інспекції від 27 березня 1925 р.

На стор. 161. В Донецькій губернії кустарна промисловість представлена 66 галузями, налічується 631 виробнича одиниця з оборотом у 19.900.898 крб., являє собою значну цінність в економічному житті держави.

Зародження
легкої
промисловості

Беручи до уваги, що результатом кооперування кустарів стане організація артілей та що окружні центри повинні будуватися за цеховими принципами,

1. Тим самим підходячи до створення росфабрик, визнати необхідним створення кооперативної виробничої ради кустарів з метою своєчасного охоплення кустарів для підготовки запасного кадра кваліфікованих робітників.

2. Враховуючи величезне економічне й політичне значення цього союзу у

Стор. 162

житті, вважати необхідним провести тверду лінію його пролетарського будівництва

3. Вважаючи неохопленою державною і кооперативною торгівлею продукцію кустарів засобом, який підтримує приватний ринок, визнати доцільним, щоб ця торгівля брала їх продукцію в разі господарської вигідності.

11. Беручи до уваги особливості умов сталінського ринку, де приватна торгівля займає значний процент та від успішності кооперування кустарів залежить успіх боротьби з приватним ринком, вважати необхідним надати негайну матеріальну допомогу сталінському ощадно-позичковому товариству, місцевим банкам і державній та кооперативній торгівлі.

14. Беручи до уваги, що серед кустарів є значний процент кваліфікованих робітників, які пішли з виробництва за скороченням, зі стажем у 15 – 20 років, серед котрих більшість старих членів профспілок.

(– Авт.: За вищенаведеними даними обслідування, можна зробити висновок про сильну партійну організацію більшовиків, яка керувала розвитком кооперації в Донецькій губернії. Добре знаючи у 1921 р. мету розвитку кустарно-ремісничого виробництва, вони втілювали поставлене партією завдання через кооперування в різні форми кооперативів об'єднати роботу всіх кустарів і ремісників у цехове виробництво артілей з наступним перетвореннями їх у легку промисловість).

На стор. 163. Офіційні дані про становище кустарної промисловості Донбасу є лише за 1923 р.

Маючи кредит у приватних магазинах (на шкіряні вироби) на 1,5 – 2 місяці, кустарі-одиначники його вигідніше використовують, ніж у кооперативах, – тільки на 1 місяць. А розплата за вироблене взуття відбувається [кустарям та ремісникам] протягом 2-х місяців. У кооперативній торгівлі кустар-одиначка

втрачає в зарплаті. А збуваючи свій вироблений товар за готівку, кустарі своєчасно виплачують борг (кредит) без процентів надбавки за несвоєчасність. І тому так міцно тримається приватна торгівля.

Продати на базарі легше, оскільки селянин досі закупки робить виключно там же. Крім того, витрати в одинака-кустаря набагато менші.

Наприклад, у кустаря-одиначки витрати – 2 крб. 10 коп.,
у кустаря-артільника – 14 крб.

На стор. 163. Обкладання майново-прибутковим податком кустаря-артільника по різних розрядах високе, що є каменем спотикання до вступу в артіль. Жерстяники особливо бояться об'єднання, оскільки одне наймання приміщення коштує 100 – 120 крб. на місяць, не кажучи про рівний податок.

Переваги приватної торгівлі	Охотніше об'єднуються кравці, шевці, які мають при нормальному збуті заробіток у 75 – 100 крб. на місяць. Однак біда в тому, що повним збутом не забезпечена жодна артіль, що досі “специ-комерсанти” без компенсації не продають та не купують, а артіль фіктивного рахунку не дасть, – це з одного боку, а з другого, – купити на місці означає лишитися відрядних, а в результаті виходить така безглуздість, як при продажу протягом 3-х місяців (грудень, січень, лютий) на 84.883 крб. взуття у кустарів взято лише на 20.701 крб., тобто 20 – 30 % усього кустарного виробництва, причому й цю частку державною і кооперативною торгівлею оплачено лише на 60 %.
-----------------------------------	---

Треба відмітити, що місцеве кустарне взуття йде на ринку краще, його беруть охочіше й робітники, і селяни, як більш міцне.

В Артемівську артіль кустарів “Жерстяник” пропонувала Центральному робітничому кооперативу (Церобкоопу) оцинковані корита по 2 крб. 75 коп. у той час, коли останній закуповував їх у Ростові по 4 крб. Неохоплення кооперацією кустарної промисловості й штовхає кустаря-виробника на базар. А покупець – робітник та селянин, який цікавиться міцним виробом, стає споживачем базару.

На стор. 164. Артїлі кравців становлять у другий момент серйозну конкуренцію державній швейній промисловості. Їх масове виробництво за якістю стоїть набагато вище від швейного промислового виробництва. Ретельний крій і шиття, останній фасон та врахування вимог споживача зробили попит на їх працю, який на 30 % перевищує попит на швейні промислові вироби. Крім того, працюючи 10 – 14 годин на добу, артїлі здешевлюють собівартість продукції, незважаючи на великі загальні витрати.

Так, швейпрому [швейній промисловості] собівартість робочої тужурки обходиться в 10 крб. 20 коп., у той час як артїлі – 9 крб. 20 коп. Таким же чином, як якістю й своєчасним наданням сезонних товарів, конкурують і кустарі-жерстяники.

Психологічний момент кустаря барометр ринку	Придивляючись до виробництва продукції у кустаря, можна сказати, що він є показником ємкості ринку. Він ніколи не перевиробляє. Такі моменти, коли кустар припиняє основне виробництво та починає займатися ремонтом або тимчасово шукає іншого заробітку, є підтвердженням вищесказаного.
---	--

Заробляючи в середньому 50 – 70 крб. на місяць (по більшості галузей мінімальний заробіток учнів – 24 крб. та максимальний у кравців – 120 крб.), кустар менше 10 годин не працює. Цікавлячись артільною працею, він у той же час побоюється, щоб в артїлях не ввели 8-годинний робочий день, оскільки за такого нормування він втратить до 30 % заробітної плати.

На стор. 164. Скаржиться кустар-одинак, який працює з дитинства, що його пристебнули до спекулянта, нарівні з ним оподатковують, беруть орендну плату, навіть за колишні руїни кузні. Пред'явлені ним обвинувачення у власницькому ухилі не можна назвати обґрунтованими, оскільки кустар про свою інвалідність повинен був турбуватися сам і тому, складаючи десятками років копійку, він купував будиночок, забезпечуючи себе кутком. Характерно, що багато які з кустарів саме намагалися придбати куток, але не мати своїх підприємств.

...Необхідно відмітити, що в даний момент [1925 р.] ми маємо кустаря-виробника, й лише за малим винятком комерсанта, і то

останнього у зв'язку з неможливістю мати кредит та здавати свою продукцію організованими шляхами.

(– Авт.: Висловлена оцінка інспектора про переважний стан кустаря як тільки виробника явно завишена. Велика кількість дрібних виробників була торговцями свого товару на ринку в той час. Підприємницька діяльність була складовою загального виробничого процесу у кустарів і ремісників. Тільки наймані робітники в промислі, кооперативі, артілі, як й учні, були відділені від підприємництва).

Головними кустарними промислами у Донецькій губернії є видобуток кам'яного вугілля та антрациту – 245 підприємств з робітниками-кустарями (2.968 чол.). Усього кустарних підприємств і закладів – 6.391 з оборотом 19.900.898 крб. та робочою силою в 11.582 чол.

Таблиця № 17

№ п/п	Характер промисловості	Кооперативні			Не кооперативні		
		Кількість установ	Кількість зайнятих	Сума оборотів за рік у крб.	Кількість установ	Кількість зайнятих	Сума оборотів за рік у крб.
1.	Видобуток і обробка мінералів, вапна, крейди, гіпсу, каміння.	–	–	–	4	17	15.1183
2.	Керамічна промисловість	1	1	2.766	1	1	2.134
3.	Виробництво звичайної цегли	–	–	–	1	2	5.730
4.	Виробництво гончарного посуду	–	–	–	38	89	44.030
5.	Цементна промисловість	–	–	–	1	3	4.800
6.	Видобуток кам'яного вугілля й антрациту	27	400	811.676	218	2.568	6.159.702
7.	Виробництво слюсарних та ковальських виробів	–	–	–	3	6	7.696
8.	Виробництво мідних і штампувальних	–	–	–	2	5	13.976

Вплив податкових пільг 1924 р. на розвиток
добровільного промислового кооперування.

157

	виробів						
9.	Дрібне чавунне лиття	–	–	–	3	22	53.090
10.	Виробництво жерстяних виробів, лудження й цинкування	–	–	–	162	205	473.292
11.	Слюсарно-токарна справа	–	–	–	68	100	174.664
12.	Ковалі	8	13	10.264	460	551	464.792
13.	Механічний ремонт	2	6	5.822	7	26	35.894
14.	Екіпажне виробництво	–	–	–	1	3	1.280
15.	Бондарне та бочкове виробництво	–	–	–	20	28	24.264
16.	Столярно-теслярська промисловість	6	7	7.800	77	81	77.964
17.	Меблева промисловість	–	–	–	8	12	41.644
18.	Виробництво дубильно-красильних речовин	–	–	–	7	10	3.500
19.	Виробництво штучних жирів	–	–	–	2	5	4.928
20.	Миловарне і стеаринове виробництво	7	29	20.502	75	263	252.048
21.	Млини: вітряки водяні парові	11 13 22	17 21 75	17.068 41.598 235.870	2.593 195 136	2.833 249 370	1.568.416 411.932 1.209.188
22.	Крупорушки, просорушки	2	8	1.996	66	76	109.812
23.	Хлібопечення	31	162	292.932	270	463	972.942
24.	Кондитерське виробництво	–	–	–	23	38	89.124
25.	Виробництво кондитерських виробів особливих	–	–	–	16	25	32.336
26.	Маслоробне виробництво	27	94	186.964	258	4.756	1.112.954
27.	Ковбасне виробництво (бойня)	7	32	53.210	74	135	382.596
28.	Сушіння, в'ялення й копчення риби	6	24	20.480	31	50	116.204
29.	Виробництво консервів м'ясних,	–	–	–	11	23	43.974

	молочних, рибних						
30.	Виробництво молочної продукції	4	9	12.354	2	5	6.540
31.	Виробництво прохолодних напоїв	–	–	–	4	7	12.110
32.	Виробництво тютюну	–	–	–	3	3	7.684
33.	Виробництво воску	–	–	–	11	12	23.668
34.	Виробництво шкіряних товарів	8	63	130.762	151	257	576.840
35.	Виробництво лимарсько-сідельних виробів	–	–	–	10	14	46.266
36.	Обробка овчини, шкір, хутра	–	–	–	60	76	165.500
37.	Промислове шерстечесання та шерстесукання. Виробництво шерстяних товарів	–	–	–	4	14	17.954
38.	Виробництво валяльних виробів	–	–	–	21	26	36.244
39.	Виробництво пролди́ва	–	–	–	6	7	10.224
40.	Кравецьке виробництво	12	20	37.816	190	204	235.848
41.	Картузно-шапкове виробництво	2	4	2.876	37	46	32.160
42.	Виробництво взуття	5	44	32.982	546	612	743.568
43.	Виробництво спецвзуття	1	9	10.843	7	9	20.884
44.	Ювелірна різьба, карбування	–	–	–	10	18	26.328
45.	Годинникова справа	–	–	–	81	89	146.570
46.	Решта	–	–	–	164	416	
47.	Всього	208	1.028	1.959.510	6.184	10.554	17.941.388

На стор. 165. Кооперативно-кустарні підприємства (за таблицею) становлять 3,3 % всіх [кустарних підприємств], число працюючих в них – 9,8 % по відношенню до всіх кустарів. Найголовніші види кустарної промисловості, необхідні для кооперування:

а) вугільна – 12,3%; б) шкіряна й взуттєва; в) млинарська; г) маслоробна; д) ковальська.

На стор. 166. Кустарі-одиначки на 60 % беруть сировину та напівфабрикати у приватного торговця, оскільки він дає в кредит наявну готівку. Тому вони тільки у виняткових випадках користуються державною і кооперативною торгівлею. Артїлі теж допускають незначну кількість дрібних предметів у державний продаж, яких гостро не вистачає в державній торгівлі.

Кредитування в Укрїнбанку й Промбанку. Кооперативний кустарний капїтал становить лише 10,9 % до всього оборотного капїталу Кустарпрому [скорочена назва центру кооперування кустарів та ремїсників – Української кустарної кооперативної промислової спїлки, Укркустаркоопромспїлки], тобто 1.959.510 крб. Половина того, що залишається (8.970.694 крб.), є приватний капїтал, яким користуються кустарі-одиначки у складї 50 %. Таким чином, за рахунок цієї суми, котра перебуває в приватних руках, і процвітає приватна торгівля. Якщо взяти на цю суму 20 – 30 %, які вкладає торговець, то одержимо близько 2 500 000 крб. прибутку, за рахунок якого може проїснутвати до 1 500 непманів.

(– Авт.: Підрахований висновок інспектора про щорїчний доход у кустарно-ремїсничїй промисловостї Донецької губернїї у 2.500.000 крб. в офїційних мїсцях кредитування кустарно-ремїсничого виробництва. Підрахунки тїньового капїталу, неофїційної роботи у кустарно-ремїсничїй промисловостї скупника-підприємця в УСРР не проводилися, оскільки вони невловимї, але широко розрослися у 1925 р. через зручне мїсце [для] тїньового виробництва).

Конкуренція

Як артїлі кустарів є конкурентами держвиробництва, так і кустар-одиначка є конкурентом кустарартїлей, збуваючи свою продукцію за бїльш дешевою ціною, не маючи таких накладних витрат, як артїль, а остання конкурує цінами з держвиробництвом, подовжуючи свїй робочий день.

Звичайно, на конкуренції виграє споживач, але тут потрібно не випустити з виду кредитування приватним торговцем кустаря-одиначки й існування приватної торгівлі за рахунок останнього.

Рушїй до кооперації кустаря – це

Остаточне кооперування кустаря та надання йому кредиту в державнїй і кооперативнїй торгівлі, з одного боку, здешевить його вироб-

охоплення ництво й, з іншого, – уб'є приватну торгівлю.
 його креди- Повне охоплення державною і кооперативною
 том та збутом торгівлею продукції кустаря допоможе йому.
 продукції

Боротьба з приватною торгівлею:

1. Кооперувати всіх кустарів та ремісників – одиночок.
 2. Надати зручний кредит кооперативному кустарю й реміснику-одиначці.
- На стор. 172.

Кустар – Важливим значенням є об'єднання кустарів у
 запасний Виробничий союз кустарної кооперації.
 кадр Адже статистика не охопила всіх кустарів, а
 пролетаріату ясно, що кустар і дрібний промисловець є
 елементом з певним дрібнобуржуазним ухилом.
 При умовах відштовхування його, а головне,
 його сім'ї від громадського життя поглиблюється
 диференціація у даному разі небажана,
 оскільки серед кустарів в останній час з'явився
 значний процент робітників, які підпали під
 скорочення на фабриках, заводах та
 держпідприємствах. З організацією Союзу й
 проведенням у ньому культурно-виховної роботи
 кустар стане запасним кадром пролетаріату.

Завдання полягає у повному охопленні кустаря і його сім'ї у
 кооперації. Боротьба з дрібнобуржуазним ухилом [ведеться]
 через залучення до громадського життя некооперованого кустаря
 та його сім'ї.

На стор. 176.

**Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції УСРР.
 Доповідь Подільської губернської РСІ по обстеженню
 кустарної промисловості на Поділлі**

За відомостями губернського статистичного бюро, зібраними
 даними анкетним шляхом у 1924 р., видно, що кустарним
 промислом у губернії зайнято 47 170 дворів, в яких налічується
 59 144 кустаря.

Таблиця № 18

№	Промисли	Кількість чоловік	%
1.	Ткацький (найбільший)	(зіпсована частина сторінки – Авт.)	-“-
2.	Шевський	- “ -	- “ -
3.	Ковальсько-слюсарний	6.007	10,7
4.	Кравецький	5.499	9,3
5.	Гончарний	4.456	7,5
6.	Корзинний	2.907	4,9
7.	Кушнірський	793	1,4
8.	Кам'яна обробка	630	1,0
9.	Шкіряний	395	0,7
10.	Шерстяний	144	0,3
11.	Решта	3.627	6,1
Всього		59.144	100

(– Авт.: У ці дані не входить широко розповсюджена в Подільській губернії домашня форма виробництва – подвірна кустарно-ремісничка промисловість. Там проводилася закупівля сировини через скупника-підприємця).

На стор. 179. Необхідні для кустаря сировина й матеріали діставалися, головним чином, у скупників або одержувалися від замовників (48 %), на базарі (22 %), в артілях (1 %), з кооперативних організацій (4 %), із свого господарства (6 %). У 1924 р. збут виробів здійснювався (з анкет 4 402 господарств):

1. Замовникам – 56 %
2. Безпосередньо споживачу – 22 %
3. Скупнику на базарі – 15 %
4. Скупнику на місці – 6 %
5. Кооперативним організаціям – 0,6 %
6. Артілям – 0,3 %
7. Державним організаціям – 0,1 %.

На стор. 181. У Подільській губернії існують два Союзи кустарно-промислового товариства. Один об'єднує (на 1 жовтня 1924 р.):

Таблиця № 19

Назва округів	Кількість кустарів у селі-містечку	Кількість кустарів у містечку-місті
Вінницький	18 – 120	29 – 452

Могилівський	10 —78	34 – 288
Проскуровський	4 – 23	11 – 62
Гайсинський	10 – 60	1 – 5
Тульчинський	–	3 – 18
Всього	42 – 281	78 – 825

Другий Союз налічує по всіх округах 119 об'єднань, у них – 1.106 чол. Процент загальної кількості кустарів до всього населення Подільської губернії становить 1,7 % останнього. Процент кооперування – 12,8 % до їх загального числа:

Таблиця № 20

1-е місце	ткачі	24 %
2-е місце	шевці	18 %
3-е місце	деревообробники	16 %
4-е місце	ковальсько-слюсарне [об'єднання]	10 %
5-е місце	решта видів	30 %

(– Авт.: Наведені дані інспекторами НК РСІ дають можливість визначити зростання кустарної промисловості, яка швидко піднялася до довоєнного рівня. У 1910 – 1912 рр. (за даними проф. Рибникова) в останній налічувалося 450 тис. кустарів і ремісників. А за відомостями ЦСУ УСРР, на 1.01.1924 р. існувало 116.213 селянських кустарно-ремісничих господарств і 120 тис. міських кустарів та ремісників⁶).

По Україні, за даними “Кустарекспорту”, було вивезено

Таблиця № 21

Рік	Різних виробів	На суму млн. крб.	Куди
1923/24	Художніх виробів	24.437	Америка
		23.500	Америка
		11.800	Англія
		23.300	Франція
		10.000	Німеччина
1924/25	Селянське полотно	93.137	
	Стружка рогова, ліс	Всього на 150 млн. крб.	

Обстеження інспекторів НК РСІ визначило по всіх губерніях УСРР високий ступінь виробничої потужності кустарно-ремісничої промисловості на початок 1925 р. Але разом з тим процес кооперування кустарно-ремісничого виробництва в Україні на цьому фоні перебував на низькому рівні розвитку. Чекання радянською владою добровільного процесу кооперування дрібних власників після податкових пільг у кустарно-ремісничій промисловості не стільки в цехове артільне виробництво, але хоча б у різні приватногосподарські форми кооперації, не було розпочато. Інспектори відзначали в своїх доповідях загальні недоліки, які гальмували процес кооперування дрібних виробників в Україні:

– відсутність належної уваги з боку органів радянської влади до ідеї кооперативного будівництва у кустарно-ремісничій промисловості через відомчу роз'єднаність, та вороже ставлення до непманів як представників класу підприємців;

– переважання скупника-підприємця у кустарно-ремісничому виробництві в УСРР, його поширення, збільшення тіньового капіталу;

– конкуренція, що розвивалася з державним виробництвом будівельних матеріалів, махорочною й взуттєвою промисловістю;

– ключові напрями дальшого розвитку кустарно-ремісничого виробництва і промкооперації, як кредит, сировина, збут готової продукції, – перебувають поза державного ведення;

– соціальний статус керівництва кустарно-ремісничою промисловістю та промкооперацією не відповідає цілям і завданням радянського кооперативного перетворення.

Оподаткування 1924 р. дало можливість дрібним власникам у своїй більшості використати його в своїх корисливих цілях, перетворюючись для цього у потрібну для одержання пільг “овечу шкуру” — назву приватногосподарського об'єднання. Так, наприклад, велика кількість дрібних власників перейменувала свої майстерні й промисли у кооперативи та навіть артілі. Цей процес підстроювання під запити радянської влади, розпочатий в умовах пільгового оподаткування, тривав потім протягом усього існування радянської влади у країні.

¹ Собрание узаконений... Бюллетень № 16. – Ст. 150 - 151.

² ЦДАГО України. – Ф. 337. – Оп. 1. – Спр. 2397. – Арк. 1 - 20.

³ Там само. – Арк. 2 - 3.

⁴ Там само. – Арк. 1 - 110.

⁵ Там само. – Арк. 110.

⁶ Там само. - Ф. 337. - Оп. 1 – Спр. 3000. – Арк. 90.
